

מי מריבה

אחת הפרשיות הקשות ביותר היא פרשת מי מריבה. באומרי קשות, אין כוונתי רק לקושי ההבנתי שבה, ולשאלות העולות ע"י כל מפרש - מה היה חטאו של משה ואם חטא משה, אהרן במה חטא, ואף אם חטאו שניהם מדוע אין מקום לתפילה ולתחנונים שיעבירו את רוע הגזירה, השאלות הן רבות, אלא שמעבר לזה ישנו קושי אמוציונאלי עצום בהשמע גזר הדין: "... לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (במדבר נ', יב') - משמעות העונש היא חורבן עולמם וניפוץ חלומם של מנהיגי עולם שכל מסכת חייהם, מזמן שליחותם, נטויתה מסדרת קרבנות אישיים ובלבד שיזכו להיכנס ולהכניס את עם ד' לארץ ד' - והעונש העצום מעצים את השאלה על מה היתה זאת ועל מה חרי האף הגדול הזה.

רבים המפרשים ורבו הפירושים שתהו על קנקנה של הפרשה, וכך גם כותב הספורנו: "כבר רבו הדיעות בענין חטא מי-מריבה, והיה ספק אצל רבים במה חטאו משה ואהרן שנכתב עליהם 'לא האמנתם' (שם, יב') 'מעלתם' (דברים לב', נא') 'ומריתם' (פס' כד')". (במדבר כ', ח' ד"ה "קח את המטה... ודברתם אל הסלע").

הפירוש הקלאסי הוא פירוש רש"י (פס' יב' ד"ה "להקדישני"): "שאלו דיברתם אל הסלע והוציא הייתי מקודש לעיני העדה ואומרים: מה סלע זה שאינו מדבר ואינו שומע ואינו צריך לפרנסה מקיים דיבורו של מקום ק"ו אני".

הרשב"ם בפירושו (ד"ה "המן הסלע הזה הזה נוציא לכם מיס") הולך בדרך דומה לזו של רש"י וסבור כי חטאם היה שהיכו בסלע ולא דיברו אליו כפי שצוו. הרשב"ם אינו מפרש את החטא מבחינת המסר העובר אל העם, שהרי מידת הנס לא פחתה אף כשהסלע הוכה והק"ו שברש"י נשאר עומד על תילו, אלא "לפי שהוא מדקדק עם הצדיקים אפילו כחוט השערה ולפי שידעתי אני המפרש שמשה רבינו לא היה כי אם שוגג לעבור על דברי הקב"ה, לפיכך אני זקוק לפרש כי משה רבינו טעה כמו שפירשתי"¹. הרמב"ן והספורנו יוצאים חוצץ נגד גישה זו ובמס' פירכות דוחים אותה מכל וכל, על פירוש הרשב"ם מקשה הרמב"ן בפירושו לפס' ז' "כי מאחר שצווה קח את המטה, יש במשמע שיכה בו ואילו היה רצונו בדיבור בלבד מה המילה הזו בידו... " ועל פירוש של רש"י מקשה: "ואין הנס גדול בדיבור יותר מההכאה כי הכל שווה אצל הסלע, ועוד למה

¹ ניכרת מאוד הדילמה שנמצא בה הרשב"ם - מצד אחד לא ניתן לומר כי לא היה כאן חטא שהרי העונש הוא עצום ואף מוטחת כאן האשמה ברור "לא האמנתם", אך מצד שני - כיצד אפשר להעלות על דל שפתינו שמשה עבד ד' חטא!?

אמר בזה מעלתם בי והצוואה בדיבור אל הסלע הזה היא כמו שזכר במעשה - ציווה שיאמרו והיא שומעת כי ד' יוציא מים מן הסלע הזה... וכן עשו מה שאמר ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם והנה הסלע שומעת באומרו כן לכולם" - הרמב"ן דחה את פירוש רש"י משני צדדים - ראשית סלע המוציא מים הוא נס גדול בפני עצמו ואין בהכאתו בכדי להוריד מערך הנס. ושנית אומר הרמב"ן שהקב"ה לא ציווה לדבר אל הסלע באופן ישיר - הוצא מים! אלא שמשה ואהרן ידברו אל העם בפני הסלע וכך אכן היה!!

הראב"ע אף הוא מצטרף לשרשרת הפרשנים, גם הוא מציע מס' פירושים אך דוחה אותם, אחד הפירושים המובאים במקום (פס' ח' ד"ה "קח את המטה") הוא הסברו של ר' משה הכהן הספרדי באומרו כי יש כמה דרכים לעשיית האותות יש אותות הנעשות רק בדיבור ויש בפועל ובדיבור, כמו מלח אלישע². וד' ציווה שיקח את המטה להכות בסלע כמשפט הצור (שמות יז, ה'ו') והוסיף מלת "ודברתם" להוציא המים במכה ובדיבור ובעבור שהכעיסו ישראל אמר להם "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" והיתה דעתו כי אין יכולת בנו להוציא מים מן הסלע כי אם בכח ד', והנה לא פירש דיבורו היטב וחשבו אנשים בליבם כי דיבורו שלא יוכל ד' להוציא מים מן הסלע וזה טעם "אשר לא קדשתם אותי" - לפי זה משה אכן נצטווה להכות בסלע אלא שבדיבורו לא נזהר ועבר לכאורה על "חכמים היזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים, ויבואו התלמידים הבאים אחריכם וישתו, ונמצא שם שמים מתחלל"³ ומשה ואהרן במקום המים הרעים אכן חבו חובת גלות.

הרמב"ם (שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ד') סבר שחטאו של משה היה בכעסו, ולא יתכן שהאיש משה, שכל ישראל למדים ממעשיו, יכעס במקום שאין ראוי לכעוס, שהרי הכעס לא בא אלא מתכונה רעה מתכונות הנפש - והרמב"ם מסיים דבריו "והנה התרנו ספק מספקי התורה שנאמרו בו דברים רבים ונשאל פעמים רבים אי זה חטא חטא, וראה מה שנאמר בו ומה שאמרנו בו אנחנו והאמת יורה דרכו" - אמנם נראה כי פירושו מקובל ואף מהוה לנו שיעור גדול במוסר, אך הרמב"ן יוצא במתקפת נגד ואינו חת אף מלהטיח בו דברים קשים, באומרו כי "הוסיף הבל על הבלים" (רמב"ן לפס' ז') שהרי מדברי הרמב"ם יוצא שכל חטאו של משה כי נטה לצד הרגזנות, והרי כל ההאשמה היתה על "כי מריתם פי" ו"יען לא האמנתם בי" ולא בעבור הכעס. ועוד קשה כי "שמעו נא המורים" אין זהו אלא דרך תוכחה ולא כעס. ועוד קשה לפי"ז דבמה חטא אהרן שנענש ולכן מציע הרמב"ן פי' אחר כפי' הר"ח⁴ "החטא הוא אמרם: המן הסלע הזה נוציא לכם מים" שיאמרו "יוציא ד' לכם מים"... ואולי חשבו העם כי משה ואהרן בחמתם הוציאו להם מים מן הסלע הזה וזהו לא קידשתם אותי" - עפ"י אותו עיקרון

² מ"ב ב', כא' - "יוציא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר כה אמר ד' רפאתי למים האלה ולא יהיה משם עוד מוות ומשכלת" - הרי כאן היתה פעולה של השלכת מלח ודיבור דבר ד'.

³ פרקי אבות פ"א מי"א

⁴ ר"ח פס' יב' ד"ה "יען לא האמנתם בי"

של ר' משה הכהן הספרדי שלא נזהרו בדבריהם⁵. הפירושים הם רבים והדרשות אף רבות יותר, הובאו כאן רק מקצתן ואף אלו הובאו בקיצור כדי לתת רקע להבנת החטא ולנסות אף אנו לתת חלקנו בתורתו.

טענת העם

קודם שנברר במה חטאו משה ואהרן, ננסה לעמוד על טענת העם כלפיהם ומתוך זה אולי נוכל להבין את חטאם והעונש שניתן להם.

הטענה הרווחת היא כי סיבת המריבה היתה על כי "ולא היה מים לעדה" (במדבר כ', ב') לפי שכל ארבעים שנה שהיו במדבר היתה להם הבאר בזכות מרים. וכך אומרת הגמ' (תענית ט', א') באר בזכות מרים, מתה מרים נסתלקה הבאר שנא' (שם פס' א') "ותמת שם מרים" וכתוב בתריה "ולא היה מים לעדה". פירוש זה פותר את סיבת סמיכות הפרשיות - מות מרים למי מריבה. אך לענ"ד אם נתבונן בפס' נראה כי קצת קשה לומר שזו היתה טענתם העיקרית שהובילה למריבה הגדולה.

בפתיחת הפרשה הכתוב מתאר "וירב העם עם משה ויאמרו לאמור ולו גוענו בַּגֹּעַ אחינו לפני ד' " (במדבר כ', ג') - מדקדק רש"י במקום (ד"ה בגוע אחינו) ואומר "במיתת אחינו בדבר, שמיתת צמא מגונה ממנה" - קשה להבין את דברי רש"י כפשטם, הרי לא מצינו שהעם בשעת מצוקה כזו או אחרת פנה למשה ואהרן שיצילום במצוקה אחרת הקלה מזו שפקדה אותם עכשיו⁶, אין דרך האדם לבקש ישועתו בצרה קטנה יותר אלא לצאת מאפילה לאור גדול ואם נדקדק בדברי רש"י⁷ אין כאן רק בקשה למות במיתה קלה יותר, אלא זה נכנס ממש לגדר משאלה הלואי שגוענו בדבר, ואם תאמר שכל ענינם למות מוות קל יותר, אז יש מיתות קלות יותר מן הדבר.

בפס' ד' ממשיכים העם במריבתם ואומרים: "ולמה הבאתם את קהל ד' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו", הרישא של הפס' מובנת, העם בא בטענה לגיטימית ביותר, מה עניין הוציאתנו מבית קברות אחד לביה"ק אחר, אך הסיפא איננה מובנת, מדוע בשעה כל כך קשה מזכיר העם את צאנו?! אדם המתדרדר עם רכבו אל פי תהום אינו חושב ולו לרגע קט על התקר בגלגל או על השמשה שנשברת, כאן העם עומד על סף מיתה בצמא, השמש קופחת מעל ראשיהם ומן הסתם היו כבר כאלה שישבו מאפיסת כוחות לעמוד, ואולי היו גם כאלה שהתעלפו, ובתוך כל המהומה והפחד בא העם בטענה,

⁵ לפירוש משה הספרדי הם נתנו לעם להבין שד' לא יכול, ולפירוש ר"ח הם גרמו לעם להבין שהישועה מיוחסת לעצמם.

⁶ אמנם מצינו מס' פעמים שהעם מבקש את מותו [מי יתן מותנו ביד ד' בארץ מצרים (שמות טו', ג') וכן בחטא המרגלים - לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו (במדבר יד', ב') ועוד] אך לענ"ד, שם הדברים נאמרים בהתרסה נגד משה ואהרן והעם אינו מבקש באמת את מותו, משא"כ כאן שאפי' מפרשים באיזו מיתה המיוחדת רוצים למצוא את מותם.

⁷ פס' ג' ד"ה "ולו גוענו" - כמו כן ראה בראשית נ', טו' ברש"י ד"ה "לו ישטמנו" - לו מתחלק לעניינים הרבה יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי..."

מה יהא על הצאן?!

קושי נוסף, לעת עתה אינו ענייננו, אך בכל אופן צריך להעלותו - מדוע אומרים ישראל "אל המדבר הזה למות שם" מקובלנו שאין אומרים שם אלא על דבר הרחוק ממך, וכמו"כ מקובלנו שאין אומרים זה אלא על דבר הקרוב שאפשר להצביע עליו? (במדבר ח', ד' רש"י ד"ה "וזה מעשה המנורה") וא"כ, מדוע אומרים ישראל למות שם, הרי הם כבר נמצאים במדבר הזה?

כך גם קשה מדוע נא' "ותמת שם ותיקבר שם" - מדוע באה ההדגשה הכפולה הזו של "שם" - שם ולא פה?

בפס' החותם של הטענה (פס' ה') מתעורר קושי נוסף - "ולמה העלתנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון ומים אין לשתות", לענ"ד אם טענת העם היתה על המים, הרי שהתהפכו היוצרות, הרי עד עכשיו כלל לא הוזכר ענין המים⁸ ורק בסוף כאגב אורחא, ועוד בסוף הפס' נא' באיזושהי ניחותא מסויימת "ומים אין לשתות"⁹ - דרך הטוען להציג טענתו בקול ברמה ובה לפתוח את דבריו, ואח"כ לעבות את טענתו יותר ויותר - אין הדרך להביא את עיקר הטענה בסוף ובצמצום מילים, ולכן לענ"ד "ומים אין לשתות" אין זה מפי העם כי אם דברי המספר המקראי.

אם דברינו נכונים והקושיות עומדות על תילן, אזי אנו ניצבים בפני בעיה גדולה יותר - דאם כן, מה בכל זאת היתה טענת העם וסיבת המריבה?

חטא המרגלים

סגנון הכתוב ואופי המריבה מזכיר מאוד את פרשת המרגלים, אף שם עיקר המריבה היתה עם משה "ויפול משה ואהרן" (במדבר יד', ה'), ואף אצלנו עיקר השיג והשיח היה כלפי משה "וירב העם עם משה" (שם, כ', ג') אעפ"י שנקהלו גם על אהרן, אך לענ"ד הקשר העיקרי אל חטא המרגלים הוא מכת הדבר, שכאן מבקשים ישראל הלואי וגוענו בדבר, ושם אומר הקב"ה למשה (יד', יב') "אכנו בדבר ואורישנו" אמנם משה מתפלל בעד העם (שם, יג', כ') עד שאמר ד' "סלחתי כדבריך", אך עדיין צריך לתת את הדעת מדוע מבקש הקב"ה להכות את ישראל דווקא בדבר ולא במכה אחרת. כך גם צריך לשים לב שהסליחה לא היתה מוחלטת ובמקום כלותם בדבר ברגע אחד נענשים ישראל במכה לא פחות קשה "חי אני נאום ד' אם לא כאשר דברתם כן אעשה לכם, במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה אשר הלינותם עליי" (כח'-כט') וממשיך ד' בדבריו "אני ד' דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת

⁸ "ולא היה מים לעדה" (שם, ב') אלו דברי המספר המקראי ולא מדברי העם.

⁹ השוה לשמות יז', א'-ז' משה ומריבה - שם עיקר הטענה באה בראשית הדברים "וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה" ורק אח"כ מרחיב את טענתו "למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא".

הנועדים עלי במדבר הזה יתמו ושם ימותו" (פס' לה') - המכה הקשה מנשוא ואיני יודע מבחינת העם מה קשה יותר אם ליכלות ברגע אחד או "לסחוב" במשך ארבעים שנה את ניפוץ פסגת החלום של "והבאתי אתכם אל הארץ" - משה רבינו העומד בפני כל פרץ שלא יבוא, המציל את העם מכליה, עומד מנגד ואינו אומר "חלילה לך מעשות כדבר הזה" (בראשית יח', כה') הוא עומד מנגד ואינו מנסה אולי "אל נא יחר לאדוני ואדברה אך הפעם" (שם, לב') - משה נאלם דומיה אינו מתפלל על העם ולו רק בכמה מילים ספורות אעפ"י שיודע הוא שהעונש קשה מנשוא - ומדוע!!

משה אינו נלחם כאן ומקבל את הגזירה כי הוא מבין שכאן לא יועילו תחינות ובכיות שהרי הקב"ה אומר באופן הפשוט וההגיוני ביותר, אין כאן עונש ע"מ להכאיב, אלא שאם העם לא מוכן להקריב מעצמו בשביל ארץ ישראל לא שייך כלל וכלל שיכנס לארץ הקודש, לפי שהוא עצמו ניתק עצמו ממנה. משה מבין שמעבר לבעיה האמונית מצד העם שאינו סמוך ובטוח בד', העם מתנתק כאן מהארץ, שהרי עם שאומר בריש גלי לא פעם ולא פעמיים הלא טוב לנו שוב מצרימה (במדבר יד', ג') אזי אין לו חלק ונחלה בצד ד', כי כך הוא קבע, העם עצמו קבע ולא הקב"ה!! ולכן לא שייך כאן תפילה ותחנונים. העם מבין את הניתוק שיצר במו ידיו רק כאשר מקבל הוא את העונש "ויתאבלו העם מאוד" (יד', לט') ונראה שבאמת ובתמים ששבו בתשובה מלאה¹⁰ ואף היו מוכנים להקריב עצמם למלחמה עד כי עיון בפס' מרמז כי קרבנם היה כל כך גדול כהקריב אברהם את יצחק בנו "וישכימו בבקר" (במדבר יד', מ') - "וישכם אברהם בבקר" (בראשית כב', ג'), "ויעלו אל ראש ההר" - כאברהם העולה במעלה הר המוריה "לאמור הנני" - כ"הנני" (כב', יט') שאומר אברהם "ועלינו אל המקום אשר אמר ד' " - כ"וילך אל המקום אשר אמר לו הא-לוהים" (כב', ג') - הפס' בכל מילה ומילה מורה על קרבן אמיתי מצד העם עד כי מקריבים את נפשם להלחם וכל זאת "כי חטאנו", אך בשלב שכזה חוקה חקקתי וגזירה גזרתי ואין להשיב - ותפילת משה כפי שלא באה קודם גם לא תבוא עכשיו, ותשובתם אולי תכפר על חטאם לד' אבל לא על חטאם לארץ.

העם כולו שבור ודווי, אך מבין הוא את סיבת העונש שהוא "מידה כנגד מידה" וכך כל אותן השנים שסובב המדבר העם מקבל עליו את הדין אעפ"י שיודע כי מר אחריתו עד כדי זה שהמדרש אומר שהיו ישנים בקבריהם וספק אם קמים, והמדרש רומז לכאלה תעצומות נפש בקבלת הדין עליהם.

¹⁰ לענ"ד זו הפעם היחידה ששבו ישראל בתשובה מלאה - לאחר מות אהרן כשכבר קצה נפשם בדרך, אמנם העם אמרו חטאנו אך התבוננות בפס' תוביל לסגנון מאוד דומה שאצל פרעה "ויבוא העם אל משה ויאמרו חטאנו כי דברנו בד' ובך התפלל אל ד' ויסר מעלינו את הנחש ויתפלל משה בעד העם" (במדבר כו', ז') - וכך אצל פרעה, ההודאה על החטא באה בעקבות הבקשה להשתחרר מהעונש (שמות ט', כז'-כח') - "ישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן ויאמרו אל ה' חטאתי הפעם... העתירו אל ה' ורב מה' קולות א-לוהים וברד". אין כאן שמץ של הכרה אמיתית בחטא כי אם רצון להשתחרר מהעונש.

המשבר הגדול - מות מרים

אחר הדברים האלה נחזור לענייננו - מה היתה טענת העם כלפי משה ואהרן? לענ"ד נסמכה מיתת מרים למי מריבה כדי לצעוק בקול גדול ולומר לנו את היסוד לטענת העם הבאים באמת ובתמים ולא כדי לנגח בקושיות ומענות, לפי שעד עכשיו הבינו הם שפגריהם יפלו במדבר הזה (יד', לב') בעבור שחטאו לארץ, וא"כ זועקים הם בבכי מר בעבור מה מתה מרים!?

השאלה קשה וכואבת - לא רק שאחות משה ואהרן מתה, ועוד אלו בוכים באבלם הפרטי, בא העם ובוכה באבלו עם קושיא אמיתית, כדי שהשאלה תקבל את עוצמתה חייבים להניח, ופשוט לענ"ד שאכן כך היה, כי מרים לא חטאה בחטא המרגלים ולא הוציאה דיבה על הארץ¹¹, ולכן מותה גרם למהפכה אצל העם בתפיסתו את "חטא המרגלים ועונשם" - מרים המנהיגה¹² השקטה והאהובה שבעם, זו שיוצאת בתופים ובמחולות מוצאת את מותה שלא במקומו והכתוב מדגיש זאת "ותמת שם ותיקבר שם" - שם ולא בארץ ישראל. וה"שם" הזה הוא כ"כ רחוק ממנה, שהרי היא כיהושע וכלב שכלל לא מאסה בארץ חמדה וודאי שלא ניתקה עצמה ולו לרגע מנחלת ד' ואם כן מדוע מתה במדבר ולא זכתה ליכנס לארץ?

מותה מוביל לתהיה רבתי - אולי כל הסיבה למות פגרינו במדבר הזה היא כי מאס משה בנו ולכן גם לא טרח להתפלל בעדינו להשיב את הגזירה ומי יודע, אולי אפי' בא לפני ולפנים בבקשה שלא ניכנס לארץ כי בארץ מנוחה לא רצה להנהיג עם קשה עורף! בהתרסה זו שכנגד משה ואהרן, מעבר לעניין הפרטי, ישנו גם עיקרון עצום - כי אם הדבר נכון אזי משמעותו היא שח"ו אין עם ישראל מקושר לקב"ה כלל וכלל, אלא דרך האיש משה, וכל אשר ידבר משה ד' יצליח בידו, אף אם בקשתו ח"ו כנגד העם - טענה שכזו יש בה עוצמה גדולה לכאורה משום שכל הבסיס באמונת העם מעורער, ואם קודם לכן עוותו העם את יחסם אל הארץ, הרי שכאן נמצא מעוותים את קשרם אל הקב"ה¹³. וכתגובה לכל זה מבקש העם במעין משאלה - הלואי וגוענו בדבר כפי שביקש ד' להמיתנו

¹¹ לענ"ד אם מרים אכן היתה מצטרפת לטענת העם ודאי שדבריה היו נכתבים שהרי היא אחות משה ואהרן. ואם אחות המנהיגים היתה אומרת כן אזהעם היה מנצל את דבריה באופן הכי ברור לבסס ולחזק את טענתו.

¹² כהמשך להערה 8, מעבר להיותה אחות משה ואהרן-היתה היא מנהיגה בפני עצמה המובילה את כל הנשים אחריה [ותצאן כל הנשים אחריה... " (שמות טו', כ') וכך משווה המדרש את הנהגת מרים לנשים כהנהגת משה לאנשים - "ותען להם מרים" - מגיד הכתוב שכשם שאמר משה שירה לאנשים כך אמרה מרים שירה לנשים (מדרש הגדול שמות טו', כא'). וכך אומרת הגמ' (תענית ט':) שלושה פרנסים טובים היו להם לישראל - משה אהרן ומרים.

¹³ העובדא שהקב"ה מבקש לכלות את עם ישראל ולהקים ממשה עם חדש [בחטא העגל - "יעתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" (שמות לב', י')] וכן בחטא המרגלים - "אכנו בדבר ואורישנו ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו" (במדבר יד', יב'). אין בה כדי לומר שהעיקר הוא משה והעם אינו אלא צללית שהרי הכליון בא כתוצאה מחטאם, בלי כל קשר למשה והמחשבה להעמיד עם ממשה - נובעת מהעובדא הפשוטה שלא חטא בחטאם.

בחטא המרגלים, וכאן צריך לברר מהו עניינו של הדבר¹⁴.

תורת משה כנגד תורת פרעה

כעשר פעמים באים משה ואהרן לפני פרעה בבקשה החוזרת ונשנית "שלח את עמי ויעבדני" (שמות ז', כו') אך בכל פעם שבו ריקם בהבטחה דוגמת "העתירו אל ד' ויסר... ואשלח את העם ויזבחו לד' ", ומיד כאשר "וירא פרעה כי היתה הרווחה, והכבד את לבו, ולא שמע אליהם כאשר דבר ד' " (שמות ח', יא') - התבנית הזו חזרה על עצמה מספר פעמים משה מתפלל ופרעה מבטיח, אך בעצם מהתל בו ואינו מקיים.

בפעם הראשונה שמשה ואהרן עמדו לפני פרעה "התבנית" היתה אחרת: "ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה כה אמר ד' א-לוהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר" (ה', א') משה עומד בפני מלך העולם של אותם הזמנים (שנתפס כא-לוהים מצד העם ומצד עצמו) ובאמירה אחת שוטח לפניו את ג' עמודי העולם, בראשונה אומר "כה אמר ד' " - כלומר יש מושג של א-לוהות בעולם (וזה לא אתה) ולא אתה א-לוהות יש כוחות, שכן היא המנהיגה את העולם. בשנית - "א-לוהי ישראל" - א-לוהות זו עד כמה שהיא נשגבה בשמים ממעל, היא גם בארץ מתחת, ולא אתה א-לוהות יש עם והוא ישראל. ובשלישית - "ויחוגו לי במדבר" - לא רק שלא אתה א-לוהים יש עם אלא שהעם הזה אפי' מקושר אליו וישנם "יחסי עבודה" ביניהם, שהעם עובד את א-לוהיו בקרבנות ובזבחים ובעוד¹⁵.

כנגד שלוש הקביעות הללו פרעה לא יכול לעמוד דומם, אינו מהתל במשה ואהרן כבכל פעם שעתיד לעשות, שהרי אם ההנחות שנקבעו לפניו נכונות, אין כלל מקום למלכות מצרים, מלכות הפרעונים שעשו עצמם לאלוהים ממעל, ואף עוד יותר מזה גם אם יסכים לחלק הראשון- ואף פרעה יהיה כפוף לא-לוה ממעל, עדיין אבדה כל הארץ שהרי כל השעבוד בבני אדם בטל ועובר לפי שבעולם העובד את ד' אין מקום לעבדות לעבדים שנאמר- "כי עבדים אתם לד' א-לוהיכם" ולא עבדים לעבדים, ומצרים שכל מהותה וכל כולה בנויה על עבדות¹⁶ תאבד מהעולם. ולכן כנגד זה פרעה פורס את משנתו הפילוסופית בצורה עניינית בפעם הראשונה והאחרונה, ואומר "מי ד' אשר אשמע

¹⁴ אך קודם שנכנס לבירור זה צריך להניח לענ"ד הנחה שברורה לכל אך בכל זאת צריכה להאמר - ודאי שאין מטרת העונש להכאיב כי אם לתקן את החטא, ולכן יסוד גדול בעונש הוא מידה כנגד מידה, וממילא כאשר הקב"ה מכה ח' את עם ישראל במכה מסויימת משמעות הדבר שדרך אותה מכה יבינו לחטאם ויחזרו ממנו. כמו"כ, כדי להבין דבר מסויים חייבים להתחקות אחר שורשו ולראות היכן הופיע בפעם הראשונה ובנידו"ד נפנה אל הדבר שבמכת מצרים.

¹⁵ חשוב להדגיש כאן כי מושג הא-לוהות לא היה חדש בעולם הקדום, ישנם אלים רבים שיוחסו להם כוחות על טבעיים כך גם היה ברור שלא נשגב בשמים יש עם בארץ הקשור אליו ע"י פולחן מסוים. חידושו המשולש של משה היה כי ישנו אל הנקרא בשם ד' והוא א-לוהי הא-לוהים ובעל הכוחות כולם, שעמו הוא עם ישראל ואותו העם ראוי ומחוייב לעבודו.

¹⁶ שנא' - 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים' (שמות כ', ה').

בקולו" - מיהו אותו א-לוה שבאת לבשר לנו על הופעתו, מיהו בעל הכוחות הזה שאני אמור להיות כפוף לו. וכנגד הטענה השניה אומר "אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל" - אף אם אודה לך שישנו כח א-לוהי שכזה עדיין מי קבע שישראל עמו והוא "א-לוהי ישראל", וכך ממשיך פרעה במשנתו, ואף אם נאמר שיש א-לוה בעולם ואף אם נסכים לשיטתכם כי הוא א-לוהי ישראל, עדיין - מי קבע שישנו חיבור מעשי בין האדם לא-לוהי- "לא ידעתי את ד' " - שידיעה היא התחברות מגזירת "והאדם ידע את חוה אשתו" וכיון שאיני מסכים ולו אף במקצת לאחת מהטענות לכן ממילא "וגם את ישראל לא אשלח", מצרים שכל כולה מיצרים ושעבוד, טומנת בכל נימיה את רעיון העבדות כפועל יוצא להיעדרות הא-לוהות מהעולם, מצרים זו נכנסת עתה למהלך חינוכי קשה וארוך שבמהלכו ובעיקר בסופו תכיר היא והעולם כולו יחד איתה כי ד' הוא הא-לוהים ובני ישראל הם בניו ולא רק בניו, אלא אפי' עבדיו.

דצ"ך עד"ש באח"ב

משה ואהרן באים לפני פרעה ומבקשים להתחיל את תכנית לימודי ד', אהרן משליך "את מטהו לפני פרעה ולפני עבדיו ויהי לתנין" (שם ז', י') אך בזאת אין כדי להרשים שהרי מיד עשו כן גם חרטומי מצרים, אלא שכאן "ויבלע מטה אהרן את מטותם (ז', יב') ללמדם שישנו כח שהוא מקור כל כוחם.

וכך ממשיך בדצ"ך¹⁷ - ובסדרת המכות הללו באה התשובה לשאלתו של פרעה "מי ד' אשר אשמע בקולו", בדם נא': "בזאת תדע כי אני ד'" (ז', יז') - מטרת המכה ללמדך שישנו כח מעליך. ובצפרדע- לאחר שהכרת את אותו הכח, דע לך שאין למעלה הימנו וכך אומר הכתוב: "למען תדע כי אין כד' א-לוהינו" (ח', ו'). ובכינים מסתיים השלב הראשון "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע א-לוהים היא" (ח', טו')- הכרה בכח ד'.

השלב השני עד"ש - כאן בא העולם ללמוד כי בני ישראל הם עם ד', בשלוש המכות הראשונות לא הוזכרו כלל וכלל עם ישראל, אך כאן במכת הערוב, הפותחת את השלב השני, מפורט ביותר מהי מטרת שלוש המכות הבאות - "והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב למען תדע כי אני ד' בקרב הארץ", בקרב הארץ - ולא רק בשמים ממעל, אלא שאף אני קשור לאדם. וכך ממשיך הכתוב "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך" (ח', יח'-יט'), במכת הדבר באה שיא האפליה, לא רק שבני ישראל הם עם ד' אלא אפי' לרכושם יש יחס אחר - "והפלה ד' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים" - אין לנו כמכת הדבר ללמדנו עד כמה אנו עם ד', במכת הדבר בא שיא

¹⁷ החלוקה לשלבים דצ"ך עד"ש באח"ב נעשית לענ"ד ע"י המוטיב העיקרי בכל מכה, כך לדוג' אף שבמכות הראשונות נזכרת המטרה האחרונה - "שלח את עמי ויעבדוני" שהרי לשם כך באו משה ואהרן, אך הדגש והלימוד בכל שלב היה אחר - עיקר הרעיון נלקח משיעור הרב מרדכי אלון לעשרת המכות.

הלימוד של השלב השני שעם ישראל הוא עם ד'. במכת השחין המסיימת את השלב השני גם בחותמת זו לא נאמרת המטרה אלא "ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה" (ט'), (יא') ונראה כי הושגה המטרה כמעט כניעה מוחלטת לד', אך עדיין אין הודאה בפה מלא, ורק במכת הברד הפותחת את השלב השלישי, אחרי שכבר השגנו את "הירא את דבר ד' " (ט'), כי) בא פרעה ומסכם את שני השלבים "חטאתי הפעם ד' הצדיק ואני ועמי הרשעים" בקביעתו, ד' הצדיק בא מזור לכאבו ולשאלתו "מי ד' "ובקביעתו השניה "אני ועמי" - באה כאן ההבנה כי המצרים הם עמך אך עם ישראל אינו כבר עמך אלא עם ד'. לאחר שתמו ונשלמו ב' השלבים ואף התחיל השלב השלישי, (בסגירת הפינות של השלב השני), בא הלימוד השלישי כי עם ד' הוא קשור לא-לוהיו ואין זה רק קשר מוקצן אלא זהו עם העובד את א-לוהיו, אלא שכאן חלה תפנית במורים - כאן המורים כבר אינם משה ואהרן אלא המצריים עצמם והם מנסים ללמד את פרעה כי הבן לד' הוא גם עבד ד', וכך אומרים: "שלח את האנשים ויעבדו את ד' א-לוהיהם" (י', ז') ואף פרעה כבר מתחיל לתפוס את העניין "לכו ועבדו את ד' א-לוהיכם מי ומי ההולכים" (י', ח') - לכאורה כאן המטרה הושגה בשלימותה, פרעה יודע את ד' הוא מכיר כי ד' הוא א-לוהינו ולא רק זאת אלא שאנו עבדיו, אלא שכאן בא נדבך נוסף - שמשה מלמדו שכפי שבמכת הדבר נוכחת לדעת כי אף בהמת ישראל יש לה את מעלת ישראל, כך גם חלה עליה עבודת ד', ולכן משה מלמדו מי ומי הם העובדים את ד', במי ומי הם ההולכים: "בנערינו ובזקננו נלך בצאננו ובבקרנו נלך" (י', ט') ואף כשפרעה מתפטר "רק צאנכם ובקרכם יצג גם טפכם ילך עמכם" (י', כד') עדיין מתעקש משה "לא תישאר פרסה כי ממנו ניקח לעבוד את ד' א-לוהינו" שכל דבר שחלה עליו עבודת ד' יבוא עמנו. במכת בכורות החותמת את השלב האחרון - כל ההקדמה למכה עוסקת בעבודת ד'.

הלואי וגוענו בדבר

נחזור אל הראשונות כדי להבין את הבאות, במי מריבה עם ישראל מבקש כמשאלת לב הלואי¹⁸ וגוענו במיתת אחינו בדבר, (צריך לזכור את שאמרנו כי במות מרים העם נמצא במשבר אמוני לאין ערוך ואינו יודע אם ד' בקרבם או שמא אין "קשר ישיר" בין העם לא-לוהיו אלא דרך משה ואהרן), ומתוך המשבר הוא זועק הלואי וגוענו בדבר "בגוע אחינו לפני ד' " (במדבר כ', ג') כי הדבר לימד את העם על עצם היותו לפני ד'. כמו כן צריך לשים לב לעובדא שחלק מהעם כאן הוא מיוצאי מצרים שראו את מכת הדבר ואם אינו מיוצאי מצרים אזי הוא דור ראשון להם, וודאי שאם המצרים הבינו במכת הדבר שעם ישראל הוא עם ד' בכל נימיו וגידיו אזי ודאי ששם ישראל הבין זאת, ולכן אנו הקוראים צריכים לתאר איזה חיל ורעדה עוברים בעם בשעה שהדבר מכה בהם, הרי המסר מועבר במהירות הבזק - אינכם זוכרים מה באה מכת הדבר ללמד!?

¹⁸ראה בראשית נ', טו' ברש"י - ד"ה "לו ישטמנו" לו מתחלק לעניינים הרבה. יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי...".

ולכן בשעה שחטאו ישראל בחטא המרגלים ואמרו כי אין ד' בקרבנו¹⁹ מיד אומר ד' "ועד אנה לא יאמינו בי בכל האותות אשר עשיתי בקרבנו" (יד', יג') ולכן "אכנו בדבר..." (יד', יב').

כאן במי מריבה מבקש העם למות בדבר כי אז לפחות הם היו סמוכים ובטוחים שד' בקרבם, אך כעת נגזר עליהם למות בצמא - מתוך ספיקות ותהיות ביחס שביניהם לקב"ה, שהצמאון מסמל את התשוקה לסתור את הספיקות ולהעמיד את הדברים על נכונותם²⁰.

קח את המטה

כתשובה לעם אומר הקב"ה למשה "קח את המטה והקהל את העדה" (כ', ח') אינו אומר קח מטה סתם, אלא קח את המטה המיוחד, ואומר החזקוני²¹ זהו מקלו של אהרן כפי שכתוב בפרשת קורח "השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי" (יז', כה') כי מקלו של אהרן סימל את המרי והמרידה בפרשת קורח ועדתו.

במי מריבה רואה הקב"ה את טענת ישראל ואומר למשה כי בסה"כ זה המשך הטענה שהיתה להם בפרשה הקודמת - שמשה ואהרן הם ורק הם המושכים בחוטים ועל פיהם יפול דבר, וכך טענו "מדוע תתנשא על קהל ד' " (טז', ג') ובמילים אחרות הכהונה והמלכות - ובעצם הכל, לא "מאת ד' היתה זאת" כי אם מדעתכם ומליבכם - משה שהבין את שורש טענתם ענה: "בזאת תדעון כי ד' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלביי" ²² (טז', כט').

אך גם לאחר שקרח ועדתו "ירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה" (טז', לג') עדיין נשארו ישראל בטענתם - "ויילונו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמור אתם המתם את עם ד' " (יז', ו') וכך גם עכשיו הם טוענים "כי אתם הבאתם את קהל ד' אל המדבר הזה למות שם" ²³ (כ', ד') - בגללכם נגזר עלינו למות במדבר ולא מסיבה אחרת!

בשעה קשה שכזו היינו מצפים שכנגד טענתם המתמשכת של העם תגובת ד' תהא דומה לתגובתו כבקורח ועדתו, אך למרבה הפלא לא מצינו כאן לא חרון אף ולא כעס ועברה כי אם "וידבר ד' אל משה לאמור, קח את המטה... הדברים נאמרים באיזושהי נימת שלווה ורגיעה וכך גם ממשיך הכתוב "והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך

¹⁹ ובאותה מידה נענשו "אל תעלו כי אין ד' בקרבכם" (י', מב')

²⁰ הוי כל צמא לכו למים - ואין מים אלא תורה.

²¹ ח', ד"ה "קח את המטה"

²² גם כאן העונש עצום ואף חורג מדרך הטבע כדי לעקור את הארס שמבקשים להניח שארס כזה יכול להמית את העם כולו, ולכן אומר משה "אם כמות כל האדם ימותון אלה... לא ד' שלחני... ופצתה האדמה את פיה" (טז', כט'-ל') כי נגע שכזה חייב להיעקר מיד מן השורש (מלבי"ם).

²³ כפי שבמרים הודגש "שם" לומר לך שאין זה המקום הראוי לה, כך גם ישראל מדגישים "במדבר הזה למות שם" לומר לך שאין זה המקום שאמורים היינו למות בו.

ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע... (כ', ז'-ח') רוח הדברים כאן אכן מפויסת, לא רק שאין חרון אף אלא שאפי' בקשת ישראל מתמלאת ולפי הדברים שאמרנו לעיל, תגובת ד' מובנת שהרי כאן העם בא בטענה אמיתית ולא בכדי להתנגח שהרי מות מרים מכה, ובצדק, את אמונת העם ביחס אל ד'.

עיון בפסוקים מראה לענ"ד כי אמנם אין כעס, אך האכזבה בוקעת ועולה מתוך הכתוב. הקב"ה אומר למשה - אם זו טענת העם משמע שבארבעים שנות נדודם במדבר הרי שדרכו הם במקום בידיעתם את ד', ומה שהצלחנו ללמד את העולם כולו ישראל עדיין לא הבינו. ולכן חייבים לחזור לנקודת ההתחלה, וכך אומר הקב"ה למשה - קח את המטה, בדיוק כמו שלקחת לפני כארבעים שנה כדי להוכיח לבני ישראל כי אין אתה אלא שלוחי ואעפ"י שלא מצאתי בכל ביתי נאמן כמוך, עדיין אין אתה אלא שלוחי ועבדי וממילא כל הטובות והרעות לא מליבך בדית כי אם ממני וכתשובה לעם קח המטה ויהיה להם למסר כי לא התקדמו מאומה בהשגתם את דרך ד' בהם.

וכאן צריך להדגיש כי הפעם האחרונה שמשה השתמש במטה היתה במלחמת עמלק: "מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה ומטה הא-לוהים בידי" (יז', ט') - כל כך ביקש משה להיפטור מתג השליח ושיבינו בני ישראל מעצמם, בלי כל סמל חיצוני, כי הוא שליח ד' והכל נעשה בשבילם ולמענם, ועכשיו קרוב לארבעים שנות הנהגה והקרבת אינסוף קרבנות בשביל העם, שוב מוצא את עצמו שחיצים ובליסטראות מושלכים לעברו וחייב הוא לקחת את המטה ולקרוא בקול גדול, ממש כמו בראשונה "ד' א-לקי אבותיכם... שלחני אליכם" הוא שלחני ואני שליחו.

צו ד' ללקיחת המטה²⁴ ודווקא מטה אהרן שהיה "אות לבני מרי" (יז', כה') הוא זה שהוביל את משה להכות בסלע, משה חשב שהקב"ה מבקש להחדיר לעם את המסר עד הסוף ולהכות במטה את הסלע ולא לדבר אליו כי הדיבור מהוה את ה"רמה המתקדמת ומשתכללת" של הניסים כתוצאה מהתקדמות העם בתודעתם את ד' וכשהעם רואה שהנס לא נעשה בדיבור כי אם במעשה פשוט, אז מובן לו שלא התקדמו מאומה וממילא צריך לחזור לניסים הפשוטים בתכלית כפי שנעשו בתחילה לפרעה²⁵.

כדי שהמסר יעבור בבירור אומר משה, אולי מתוך כעס ואולי לא - "שמעו נא המורים" אינו אומר ממרים²⁶ אלא נותן בהם את תואר "המורים" לומר כי המרי והמרד בקב"ה הוא טבע שני שלהם והוא חלק מזהותם - באמירה זו הניתוק בין העם למשה הושלם אף מצדו של משה שכן מנהיג שכך מטיח בעמו, בין אם הדבר נאמר מתוך כעס או מתוך שימת-לב, הרי שמצד משה כלו הקיצין ונמצא שאף הוא אומר: "עד אנה

²⁴ מטה הוא סמל הנהגה ומטה משה הוא הנהגה הנובעת משליחות ד'.

²⁵ כמטה ההופך לנחש, היד המצורעת והמים שנהפכו לדם (עובדה מעניינת היא שאף אצל פרעה ניתן להבחין בעליה ברמת המכות ביחס ישיר להבנתו את ד', כך גם אלו בתחילה המטה נהפך לנחש - בנס פשוט ומתקדם לדצ"ך - שהנס נעשה בחיה הקרובה אל האדמה ועולה לעד"ש - חיה הגבוהה מן האדמה וכלה באח"ב - שהם באים מן השמים).

²⁶ וכך כשמה מביחם באחרית ימיו אין הוא מכנה אותם בשם "מורים" אלא "ותמרו את פי ה' א-לוהיכם" (דברים א' כו', מג') - המריתם מעשה חיצוני לכם - טעות שעשיתם אבל אינו במהותכם.

ינאצוני העם הזה" (במדבר יד', יא').

וכך מובא במדרש (מדרש הגדול- סוף המדרש על הפסי' ויאמר ה' אל משה ואל ואהרן יען לא האמנתם בי'): "למה היה משה דומה למלך שמסר את בנו לפדגוגו והיה מצווה אותו ואומר לו אל תהי קורא לבני מורה, פעם אחת הקניטו וקרא אותו מורה... אמר לו המלך בכל ימי הייתי מצווה אותך ואומר לך אל תהי קורא לבני מורה ואתה קורא לבני מורה. אמר הקב"ה למשה אמנם חטאו ישראל וגם כחשו, אך אל תהא קורא אותם מורים, יכול אתה לומר חטאתם אך אל תאמר חוטאים אתם במהותכם ממש - שהחטא נהפך לחלק מכם ומעצמותכם".

העונש

בחטא המרגלים הזכרנו כבר את העיקרון כי אין משמעות העונש ומטרתו להכאיב כי אם לתקן, ולכן אמת המידה המרכזית להענשה היא מידה כנגד מידה, שמתוך העונש יעמוד על חטאו ויתקן - מתוך הנחה זאת הסברנו את הענישה לחטא המרגלים כי עם שטוען חזור וטוען טוב שובנו מצרימה, עונשו הוא שלא יכנס לארץ אשר מאס בה, ודווקא מתוך איסור הכניסה תבוא האהבה מהערגה לארץ נכספת. משה ואהרן אף הם נענשו "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (כ', יב') לכאורה מה הקשר בין החטא לעונשו?!

אלא שאומר הקב"ה למשה ואהרן - אינכם יכולים להנהיג עוד את העם, לפי שהעם טוען כנגדכם שאתם האשמים באיסור כניסתו לארץ, האשמה חמורה מאין כמוה שמבטאת חסר אמון מוחלט של העם במנהיגיו. כאן המקום להדגיש שישראל עומדים לפני כניסתם לארץ, מעבר לשינוי הגיאוגרפי יש כאן שינוי הנהגתי מצד ד', שהרי עד עכשיו ההנהגה היתה ניסית, אך מעת הכניסה לארץ ההנהגה מתחלפת להנהגה טבעית, בהנהגה שכזו שהמנהיג האנושי הוא המכניס והמוציא, מחויב מצד המציאות שהעם יאמין במנהיגם באמון מוחלט, וכיון שכך לא שייך שמשה ואהרן ינהיגו עם שאינו מאמין בהם. אך אם זו הסיבה, עדיין קשה מדוע דווקא עכשיו נתבשרו משה ואהרן, הרי האשמות העם וחסר האמון מצידו היו עוד מזמן?!

לכן צ"ל לענ"ד, כל זמן שהמנהיג מאמין בעם אזי הקשר והאמון לא ניתק באופן מוחלט, עדיין יש סיכוי ל"ויאמינו בד' ובמשה עבדו" (שמות יד', לב'), אך ברגע שאף המנהיג מבטא חסר אמון בעם, אזי כאן כלו כל הקיצין וזהו שאומר המדרש שציווה הקב"ה את משה אל תקרא לבני מורים לפי שאם תקרא להם כך איבדת את כל כח ההנהגה באופן מוחלט²⁷, ולכן אומר ד' - "לא תביאו את הקהל הזה", מהסיבה הפשוטה

²⁷אנו כמחנכים יכולים ללמוד מכאן מסר חשוב ביותר - בשעה שאנו מוכיחים את תלמידנו שלילית לפי שבשעה שעשינו כך ניתקנו את הקשר החיובי שבכוחו היה לתקן. אל תוכיח לך פן ישיאך הוכח לחכם ויאהבך" - (משלי ט', ח') אל תאמר לו "לץ" אמור לו לחכם שכמוך כיצד יוכל לעשות מעשה שכזה?!

שאינן עוד ביכולתכם להביאו.

לפי דברינו, אין מקום לשאלה הרווחת - במה חטא אהרן? שהרי העם האשים אף את אהרן באותה האשמה חמורה וכן נא' "ויקהלו העם על משה ועל אהרן" (כ', ב') וכששומע אהרן את משה אומר לעם, מורים אתם אינו מתקנו ולו במעט, לפי שדברי משה מקובלים גם עליו, וברגע זה התהפכו היוצרות ומשה היה גם לפה אהרן ואף הוא נענש.

בהענשה הזו טענת העם הופרכה מכל וכל שהרי אם משה ואהרן אף בהם מתקיים הפסוק "במדבר הזה יפלו פגריכם" ואף הם אינם נכנסים לארץ, אזי ממילא מובן שלא בהחלטתם נפל הדבר שלא יכנס העם אל הארץ, שהרי אף את עצמם לא הצליחו להכניס. וכאן אפשר לראות את גדולתם העצומה של מנהיגי עולם אלו בהשמע גזר הדין, אין כאן לא ויזעקו בבכי מר, ואף לא וידומו - אף שהעונש עצום מבינים משה ואהרן שבעונשם יבין העם את יחס הקב"ה אליו ומתוך כך ידעו את ד' ויתברר להם שכל טענותיהם היו לשווא ומשה ואהרן לא היו אלא שליחים למענם, וכשמושגת ההבנה הזו אצל העם אין כלל מקום לצער אף שקרבנם האישי כבד מנשא. וכך אומר משה "גם בי התאנף ד' בגללכם" ²⁸... (דברים א', לז') ללמדכם כי אתם עמו ואין אני אלא שליחו בשבילכם - וכך גם אומר המספר המקראי "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ד' ויקדש בם".

"ואתחנן"

"ואתחנן אל ד' בעת ההיא לאמור אעברה נא בארצך" (דברים ג', כג') - ואין חנון בכל מקום אלא לשון מתנת חיים (דברים ג', כג' רשי ד"ה "ואתחנן"), כלומר - משה מבין שלא שייך לתלות במעשיו הטובים כי כפי שלא היה שייך להתפלל על העם שבכ"ז יכנס לארץ, כך גם לא שייך להתפלל על עצמו שיכניס את העם לארץ. שהרי עיקר חטאו באומרו "המורים" אינו לד' כי אם לעם, ולכן מבקש משה "אעברה נא בארצך" - אעבור ולא אנהיג אך גם זה לא אפשרי וע"ז בא המדרש ואומר: "פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה" ²⁹, לומר לך שלא שייך שיהושע ינהיג את העם כשמשה נושף בעורפו כפי שאין שני המאורות משמשים יחד, ואף ברגעים המעטים שבכ"ז נראים יחד אור הלבנה מעומעם ביחס לאור החמה - פירוש הדברים הוא שיהושע מסמל את ההנהגה הטבעית וברור לכל שהמעבר בין הנהגה א-לוהית לטבעית לא יעבור על מי מנוחות. ולכן ברגעים הקשים יפנו העם אל משה אף שאין הם מאמינים בו - יפנו אליו מתוך תקווה שיחזיר את ההנהגה הא-לוהית שהרי הוא איש הא-לוהים וברגע שכזה נמצאת כל ההנהגה

²⁸ וכך אומר המדרש "וידבר ה' אל משה לך רד" מאי "לך רד"? אמר ר' אלעזר אמר לו הקב"ה למשה: משה רד מגדולתך כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל... "ברכות דף לב' ע"א.
²⁹ בבא בתרא עה' ע"א

מתערערת - יהושע אינו מנהיג ואין משה מנהיג³⁰.

וכשמשיך משה ומתחנן על נפשו ואומר "אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה" (דברים ג', כד'), ולכן הראני נא את מלחמת לא' המלכים, אומר לו הקב"ה ומזכיר לו נשכחות - הרי עוד במריבה הראשונה שלך עם העם, עוד בניצן הראשון של אי האמון מצד העם שהאשימו אתכם "כי נתתם חרב ביד המצרים להורגם" (שמות ה', כא') כבר אז ידעתי שהניצן יפרח וישא פירות באושים והודעתך "עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו" (שם ו', א') עתה תראה - העשוי לפרעה, אך לא העשוי למלכי שבע אומות כי לא אתה תביאם אל הארץ.

³⁰ לעומת זאת, אם משה היה מכניס את העם אל הארץ והעם היה מאמין בו, אזי לא היתה האפשרות לחזור להנהגה אלוהית שהרי משה עצמו עבר להנהגה אחרת - והדבר היה גם מקובל על העם, משא"כ כאן שמשה מסמל הנהגה א-לוהית ויהושע הנהגה טבעית.